

UDK 373.5:316.624-057.874

Izvorni naučni rad

Original scientific paper

Alma Avdić, Emina Škahić

UZROCI I PEDAGOŠKA PREVENCIJA POREMEĆAJA PONAŠANJA UČENIKA OSNOVNOŠKOLSKOG UZRATA

Cilj ovog istraživanja je utvrđivanje uzroka poremećaja ponašanja učenika osnovnoškolskog uzrasta kao i mjera prevencije i korekcije koje se provode u radu sa njima.

Istraživanje je realizirano u jedanaest osnovnih škola na području Tuzlanskog kantona. Uzorak čini 522 učenika četvrtog i devetog razreda uzrasta 10 i 14 godina, oba pola i 166 nastavnika koji im predaju. Podaci o uzrocima poremećaja ponašanja učenika osnovnoškolskog uzrasta i pedagoškim preventivnim mjerama koje se sprovode u školama prikupljeni su primjenom dva instrumenta: SPPP–*Skala procjene poremećaja ponašanja*, namijenjena je nastavnicima i učenicima (Tomić 2005, prerađeno i dopunjeno) i SGP–*Skaler grupne pripadnosti*, koji ispituje skor grupne pripadnosti odjeljenju u školi i skor pripadnosti maloj grupi van škole (preuzeto od Nenada Suzića).

Za prikupljanje podataka o skoru grupne pripadnosti odjeljenju u školi i skoru pripadnosti maloj grupi van škole primijenjen je instrument SGP–*Skaler grupne pripadnosti*. Pripadnost grupama se procjenjuje na 40 parnih i neparnih ajtema, a skala je Likertovog tipa od 1 – nimalo ne vrijedi za mene, do 5 – potpuno vrijedi za mene. Svi neparni ajtemi daju skor grupne pripadnosti odjeljenju u školi, a skor parnih ajtema daje skor pripadnosti maloj grupi van škole. Ovaj instrument je korišten za učenike četvrtih i devetih razreda osnovne škole.

Za prikupljanje podataka o procjeni poremećaja ponašanja učenika korišten je instrument SPPP–*Skala procjene poremećaja ponašanja*. Procjena poremećaja ponašanja učenika osnovnoškolskog uzrasta se procjenjuje na 23 ajtema, a skala je Likertovog tipa od 1 – često, do 3 – nikada. Ovaj instrument je korišten također za učenike četvrtih i devetih razreda osnovne škole, kao i nastavnike koji im predaju.

U obradi rezultata istraživanja korištene su metode deskriptivne statistike t-test, analiza varijance ANOVA i regresiona analiza. Za testiranje jačine veze između varijabli koje opisuju poremećaje ponašanja, i varijabli pripadnosti odjeljenju u školi i pripadnosti maloj grupi van škole korišten je postupak izračunavanja regresije.

Najvažniji nalazi istraživanja pokazali su da su učenici procijenili da nastavnici omalovažavaju i kažnjavaju njihove vršnjake u školi, ali to nastavnici ne osjećaju i ne primjećuju, pa se nisu ni izjasnili o tom pitanju; da njihovi vršnjaci ispoljavaju forme poremećaja ponašanja u školi; da vršnjaci koji koriste opijate, traže društvo van škole.

Naučni i praktični doprinos istraživanja je usmjeren na podizanje svijesti o prepoznavanju uzroka poremećaja ponašanja, na unapređenje funkcionisanja agenasa socijalizacije, na pravovremeno provođenje pedagoških preventivnih i korektivnih mjera u suzbijanju i sprječavanju pojavnih oblika poremećaja ponašanja učenika osnovne škole.

Gljučne riječi: poremećaji ponašanja, uzroci, pedagoška prevencija, rizični i zaštitni faktori, vršnjaci.

UVOD

Posljednjih decenija sve je evidentnija pojava porasta poremećaja ponašanja djece i mladih, kod nas i u svijetu. Poremećaji ponašanja su oni vidovi ponašanja koji imaju negativne posljedice i štetnu su kako po adolescente tako i po širu sredinu. Odstupaju od normi uobičajenog ponašanja za tu dob, pol, situaciju i okruženje; mogu biti manifestna na ličnom planu i u socijalnom okruženju te zahtijevaju stručnu pomoć.

U razumijavanju poremećaja ponašanja djece i mladih napravljen je veliki pomak u posljednjih 150 godina. Poremećaji ponašanja su dobili status problema koji zaslužuje posebnu pažnju naučnika i praktičara. Izdvojeni su različiti oblici poremećaja ponašanja. Napravljena je jasna razlika između poremećaja ponašanja i drugih fenomena sa kojima su ranije bili svrstavani u istu klasu. Razvijena je široka mreža različitih institucija i profesionalnih usmjerenja koji rade na prevenciji i tretmanu djece i omladine sa poremećajima ponašanja (Žunić-Pavlović i Popović-Ćitić, 2010).

Napredak saznanja o poremećajima ponašanja prevashodno se može pripisati velikom broju empirijskih studija koje su realizovane tokom posljednjih pola vijeka. Zahvaljujući rezultatima istraživanja rasvijetljena su brojna pitanja o etiologiji i epidemiologiji ovih poremećaja, kao i o uspješnim pristupima u prevenciji i tretmanu problema. Nažalost, sasvim su rijetke studije iz ove oblasti na našim prostorima, pa

se naučnici i praktičari uglavnom oslanjaju na zapažanja do kojih su došli inostrani autori, prije svega iz razvijenijih zemalja. U takvim okolnostima, opravdano se postavlja pitanje do koje mjere se rezultati inostranih studija mogu generalizovati i da li oni uopće važe za našu sredinu.

S obzirom da u našem sadašnjem trenutku imamo stjecaj čitavog niza nepovoljnih okolnosti u kojima se promijenila cijela životna situacija ogromnog broja stanovnika, uz siromaštvo, nezaposlenost, neriješenost stambenih i niza drugih socijalnih problema, dezorganizaciju, nestabilnost ili razorenost mnoštva porodica gdje se veliki broj djece, ali i odraslih nalaze u društveno potisnutom i degradiranom položaju, gdje se dešavaju radikalne promjene sistema vrijednosti, nije ni čudo da se uočava porast poremećenih, neprihvatljivih odnosno socijalno-patoloških pojava.

O pojavama devijantnog ponašanja djece i mladih vrlo je delikatno govoriti i prije bi se valjalo zapitati, ne o posljedicama, nego o uzrocima ovog značajnog društvenog problema. Zbog čega kod maloljetnika dolazi do poremećaja društvenog ponašanja i zašto oni imaju želju i potrebu da krše društveno prihvatljive norme ponašanja? Oni to najčešće rade da bi izrazili revolt prema postojećem stanju u društvu i neslaganje s nametnutim obrascima ponašanja, ali neprilike i problemi nastaju kada to čine nepromišljeno, jer kad kreativnost i pobuna protiv autoriteta ustupi mjesto destrukciji, ne možemo više govoriti o subkulturi ili kontrakulturi kao pobuni protiv konformizma.

Zabrinjavajuća je činjenica da poremećaji ponašanja zahvataju sve češće djecu najmlađe dobi, da se javljaju u različitim vidovima i da predstavljaju činilac koji sve više prijeti njihovom prerastanju u delinkventno ponašanje, pa i u kriminalitet. Da bismo spriječili takvo ponašanje potrebno je pokrenuti niz mjera za unapređenje i zaštitu zdravlja, educirati mlade za preventivno djelovanje u porodici, školi, te ostvariti tijesnu suradnju sa medijima, centrima za socijalni rad, policijom, nevladinim organizacijama.

Osvrćući se na ovu grupaciju mladih, prije svega moramo obratiti pažnju na ranu detekciju i dijagnostiku poremećaja ponašanja. Sljedeći korak u uspješnom nošenju sa problemima poremećaja ponašanja zapravo je prevencija i suzbijanje, koji se sastoje u stvaranju pozitivnih razvojnih uvjeta koji će pomoći mladima da se razvijaju u kompletne odgovorne osobe. U tom smislu, eventualni skroman doprinos ovoga članka jeste ukazivanje na važnost rada pedagoga, psihologa, socijalnih radnika, socijalnih pedagoga, nastavnika i profesora u radu sa djecom koja ispoljavaju poremećaje ponašanja i koja, ukoliko se na vrijeme ne reagira, najčešće zalutaju u svijet delinkvencije.

POJAM POREMEĆAJA PONAŠANJA

Kada se termin poremećaji ponašanja koristi u miljeu koji se bavi djecom i mladima, tada se misli na one manifestacije ponašanja koje, prema procjeni odraslih osoba posvećenih tom djetetu (roditelja, nastavnika, liječnika, policajaca, psihologa, pedagoga i mnogih drugih), imaju obilježje drugačijeg pojedinca od većine djece iz njegove sredine i to u negativnom smislu, a koja iziskuju da se prema tom djetetu poduzme neka ciljana intervencija kojom bi se to ponašanje promijenilo u pozitivnom, željenom smjeru. Općenito, poremećajima u ponašanju se ne nazivaju odstupanja primijećena u pozitivnom smislu (npr. Iznimna intelektualna ili sportska postignuća).

Poremećaj ponašanja je karakterističan po istrajnom šablonu asocijalnih ponašanja koja narušavaju prava drugih ljudi. Mnoga djeca i adolescenti pokazuju izolovane incidente asocijalnog ponašanja, ali ovu dijagnozu može dobiti samo ona osoba kod koje je ovo ponašanje ponavljajuće i istrajno (Šerifović-Šivert 2009). Poremećaji u ponašanju negativno utječu na gotovo sve aspekte psihosocijalnog funkcionisanja djeteta, podrazumijevajući porodično funkcionisanje, funkcionisanje među vršnjacima, socijalno i profesionalno funkcionisanje.

Problem povezan s ponašanjima u školi o kojem se sve češće govori, jeste problem nasilja u školi. Nasilje u školi odnosi se, kako na vršnjačko zastrašivanje, tako i na različite oblike nasilnog ponašanja prema odraslima u školi, ali i prema imovini. Agresivno i nasilno ponašanje učenika dovodi do socijalne izolacije od strane vršnjaka, ali i učitelja. Učitelji će rjeđe agresivnoj djeci pružati potporu, što se vrlo vjerovatno povezuje s lošim akademskim uspjehom i lošim socijalnim vezama sa vršnjacima. Rani problemi s adaptacijom na školu mogu imati različite izvore, npr. teško životno iskustvo, negativan stav prema školi i obrazovanju, nesposobnost suočavanja sa školskim zahtjevima, stalni životni stresori itd. Nadalje, problemi adaptacije dolaze u različitim oblicima, uključujući neprijateljska, agresivna, nesuradljiva ponašanja, strašljiva, anksiozna i povučena ponašanja, nezainteresiranost za učenje, isključivanje, ili pak dolaze u kombinacijama navedenog. Što god bio izvor ili kakav god bio modalitet manifestovanja ovih ranih problema, oni dijele dva zajednička obilježja: otežavaju učenje i lični razvoj djece koja ih manifestuju, osiromašuju obrazovne prilike učenika, te onemogućavaju napore koje škola ulaže u svoju primarnu, odgojnu funkciju.

Akademski neuspjeh, postizanje niskih ocjena, jest rezultat složenih, međusobno povezanih faktora. Istraživanja s područja psihologije, obrazovanja i sociologije, pronalaze mnoge faktore koji su povezani s akademskim postignućem, pa tako i

neuspjehom, a na strani su učenika, razreda, učitelja, škole, porodice, zajednice i kulture.

Za razliku od akademskog neuspjeha, definisanje pojma školskog neuspjeha obuhvata najmanje dvije perspektive. Prva je ona koju zauzimaju odrasli, moglo bi se reći vanjska, te ona druga, vjerojatno i važnija, unutarnja, lični doživljaj djece i mladih koji se osjećaju neuspješnim u školi. Akademski neuspjeh odnosi se na loše ocjene u školi i mjeri se uglavnom objektivnim, standardiziranim testovima, dok se školski neuspjeh može opisati kao subjektivna procjena vlastitog neuspjeha, kako na akademskom, tako i na ličnom i interpersonalnom planu.

Miller i Wasta 1998, spominju povezanost niskog samopoštovanja i školskog neuspjeha, a posebno ističu negativne posljedice koje iz takve kombinacije slijede, a odražavaju se na ponašanje u školi. Tako se spominju neke reakcije na neuspjeh:

- agresivan stav – mržnja prema školi, nastavnicima i školskim predmetima;
- rezignacija – smanjenje ambicija, pasivnost i apatičnost;
- povlačenje u sebe – bježanje u sanjarenje ili druge aktivnosti koje kompenziraju neuspjeh;
- regresija – infantilni oblici ponašanja.

Kako učenici taj problem izražavaju na različite načine, postoje i oni koji će školski neuspjeh skrivati, povlačiti se u sebe, sve do trenutka kada će on za njih postati takav problem da ga neće moći sami savladati. Problem s povlačenjem je u tome što se u školskim okvirima ono smatra ponašanjem koje ne ometa i zbog toga ne dovodi do pravovremenog otkrivanja i odgovaranja na potrebe djeteta kod kojeg se pojavljuje.

ETIOLOGIJA POREMEĆAJA PONAŠANJA

Etiološki pristup podrazumijeva istraživanja etiologije usmjerena su na uzroke nastanka poremećaja ponašanja. U osnovi, etiologija se temelji na utvrđivanju statističke povezanosti i doprinosa pojedinih ličnih i socijalnih faktora poremećajima ponašanja kroz objektivna, empirijska mjerenja prisutnosti tih faktora kod adolescenata sa poremećajima ponašanja (Ricijaš 2009).

Nekoliko sveobuhvatnih studija (Howell 2008 i Liberman 2008) su sažele prikaz brojnih longitudinalnih i presječenih istraživanja i izdvojili faktore koji povećavaju vjerovatnost javljanja poremećaja ponašanja na nivou pojedinca, porodice, škole, vršnjačke grupe i zajednice. Oni se mogu podijeliti u dvije grupe: individualni faktori,

koji su vezani samo za djecu/adolescente (npr. temperament, dob, pol) i one koji to nisu (npr. porodica, škola, vršnjaci, zajednica). Važno je imati na umu da većina faktora rizika ima mali učinak ako se pojave samostalno.

1.1. Individualni rizični faktori (faktori koji djeluju na nivou pojedinca)

U individualne faktore obično se ubrajaju: temperament, dob, pol, genetika, hormoni, neurotransmiteri, kognitivni i emocionalni procesi i drugo.

Temperament se opisuje i definiše kao relativno stabilna osobina ličnosti. Individualne razlike u temperamentu pojavljuju se vrlo rano u životu, te su istraživači definisali različite vrste temperamenta: “lagan”, “spor/topli” i “težak” temperament.

S obzirom na temu ovoga rada, ovdje ćemo se detaljnije pozabaviti “teškim” temperamentom, koji se dovodi u vezu sa eksternaliziranim ponašanjima djece. Autori navode da “teško” dijete opisuju sljedeća obilježja: intenzivna reakcija na podražaj, opće negativno raspoloženje, sporo prilagođavanje na promjenu i nepravilne karakteristike spavanja, gladi i drugih tjelesnih funkcija. Težak temperament najvjerovatnije ima urođenu dimenziju, ali je i pod uticajem vrlo ranih društvenih iskustava. Razlikuju se dva tipa teškog temperamenta koji su presudni za razumijevanje poremećaja ponašanja. Prva obilježja opisuju osobu s visokim nivoom traženja uzbuđenja u kombinaciji s niskom samokontrolom. Tendencija prema traženju uzbuđenja nije sama po sebi kriminogeni faktor, već se ona u ovom slučaju povezuje s asocijalnim tendencijama u traženju uzbuđenja. Drugi tip temperamenta koji visoko korelira s eksternaliziranim ponašanjima je negativna emocionalnost, a karakterišu ga obilježja kao što su nagle promjene raspoloženja i emocionalna nestabilnost. Djeca predškolskog uzrasta sa „teškim temperamentom“ pokazuju visoku stopu sukoba u odnosu majka-dijete.

Sve je više dokaza o utjecaju genetike na poremećaje ponašanja. Utjecaj genetike na ponašanje je kompleksan i posredovan drugim faktorima, kao što je nesposobnost suočavanja sa stresom. U suštini rezultate o genetskom utjecaju na eksternalizirane probleme treba tumačiti s oprezom. Nivo testosterona je u paralelnoj vezi sa kriminalnim ponašanjem, ali nije povezan sa agresivnim ponašanjem samo po sebi.

1.2. Faktori koji djeluju na nivou vršnjačke grupe

Nakon roditelja, u razvoju poremećaja ponašanja i manifestovanju eksternalizovanih ponašanja ključnu ulogu imaju vršnjaci. Grupe vršnjaka se smatraju glavnim

socijalizacijskim faktorima koji sve više djeluju u adolescenciji, pa je stoga u istraživanjima ponašanja adolescenata nužno uključiti i mjere koje se odnose na privrženost vršnjacima. Iako neka istraživanja sugeriraju da je u adolescenciji relativna važnost privrženosti vršnjacima u prilagođavanju mladih veća od privrženosti roditeljima, važno je naglasiti da roditelji zadržavaju znatan utjecaj na razvoj socijalnih odnosa svoje djece izvan porodice.

Utjecaj vršnjaka koji se devijantno ponašaju je identifikovan eventualno kao najjači i najizravni faktor rizika za poremećeno ponašanje adolescenata. Tokom adolescencije vršnjački odnosi dovedeni su do maksimuma, a maloljetni kriminal često se dešava u grupi vršnjaka. Vršnjaci koji ispoljavaju eksternalizovana ponašanja mogu povećati antisocijalno ponašanje među svojim drugovima preko modeliranja, ili izravno jačajući poremećaje ponašanja kroz pohvale ili druge antisocijalne sadržaje komuniciranja.

1.3. Faktori koji djeluju na nivou škole

Dvije varijable u domenu škole su identificirane kao najznačajnije i u direktnoj su vezi sa poremećajima ponašanja. To su školski uspjeh i vezanost za školu odnosno školski neuspjeh i nedostatak predanosti školi (Catalano 2006).

Razvojno gledano, dokazano je da utjecaj iskustva u školi započinje od sredine osnovne škole i nastavlja se kroz adolescenciju. Školsko okruženje je opisano kao jedan od najutjecajnijih socijalizacijskih domena u životu djeteta. Istraživanja su pokazala da iskustva u školi i prilagođavanja školi mogu vršiti i pozitivne i negativne utjecaje na razvoj.

Izučavajući međusobnu povezanost, privrženost i angažiranost djece u školi, Libbe (2004) izdvaja tri nivoa uspješnog školskog prilagođavanja: individualni nivo povezanosti sa školom, prijatelje koji su povezani sa školom (povezanost sa vršnjacima koji su vezani za školu) i izbjegavanje negativnih ponašanja u školi (npr. varanje, preskakanje odlaska u školu i slično).

S obzirom na to da lak pristup školama osigurava dosljedne rezultate povezanosti između školskih faktora i problematičnog ponašanja, mnoge škole posjeduju programe prevencije koji su bazirani na to da pokušaju zadržati učenike u školi a akademski uspjeh vide kao sredstvo prevencije preko djetinjstva do adolescencije. Osjećaj pripadnosti školi i školski uspjeh pokazali su se značajnim negativnim prediktorima agresivnoga i rizičnoga polnog ponašanja. Naime, mladi koji uspostave pozitivne socijalne odnose sa školom, za razliku od onih kojima to ne uspije, češće

manifestuju prosocijalna ponašanja (npr. pomaganje drugim učenicima) te uspijevaju ostvariti svoj akademski potencijal.

Rutter et al. (1979) sugeriraju da će najbolje ponašanje u školi imati učenici koji se identifikuju s normama i ciljevima škole. Ova identifikacija će se najvjerojatnije dogoditi kada je školsko okruženje ugodno, kad postoje pozitivni odnosi i veze između učenika i učitelja, kada škola i učenici redovno učestvuju u aktivnostima zajedno, kada su učenici često u ulozi vođe i sl. Isto tako, škole s jakim osjećajem zajedništva imaju učitelje koji su „topli i podržavajući“, naglašavaju prosocijalne vrijednosti, podupiru saradnju, olakšavaju učenje, učenicima daju lidersku ulogu i podstiču učenike da samostalno odlučuju o faktorima koji se tiču učeničke okoline.

Dokazi iz postojećih studija sugeriraju da suspenzija iz škole može imati ozbiljne neželjene negativne posljedice na učenika, uključujući pogoršanje već lošeg školskog uspjeha, napuštanje škole, odvajanje od škole, otuđenost, kriminal, delinkvenciju i korištenje psihoaktivnih supstanci.

1.4. Faktori koji djeluju na nivou zajednice

Najznačajniji faktori koji djeluju na nivou zajednice su: dostupnost oružja i droga, norme u zajednici koje tolerišu korištenje droga, oružja i kriminala; prezentovanje nasilja u medijima, nizak osjećaj pripadanja zajednici, dezorganizirana zajednica i izražena ekonomska deprivacija.

Za djecu i adolescente koji žive u siromašnim dijelovima i čija je zajednica neorganizirana, više je vjerovatno da će početi ispoljavati poremećaje u ponašanju i učestvovati u kriminalnim aktivnostima. Osim toga, koncentracija siromaštva u zajednici u vezi je sa nižim akademskim postignućima. Kada djeca pohađaju škole koje imaju veći udio siromašnih ili agresivnih učenika, oni će ispoljiti eksternalizirane probleme.

Na nivou teorije socijalne dezorganizacije adolescenti iz siromašnih četvrti više su osjetljivi i podložni negativnim utjecajima zajednice u kojoj žive. Teorija socijalne dezorganizacije kaže da je u takvim siromašnim dijelovima zajednice narušen privredni i socijalni razvoj i zabilježen nedostatak društvene kontrole, što dovodi do devijantnih i zakonom kažnjivih ponašanja i da takva zajednica ima tendenciju daljeg socijalnog i ekonomskog raspada.

Za roditelje koji žive u zajednici koja je u nepovoljnom položaju više je vjerovatno da će imati lošije mentalno zdravlje, lošije suočavanje s problemima i gore roditeljsko ponašanje, što može vidno narušiti njihovu sposobnost da pruže podršku, nadzor i disciplinu adolescentima. Ovakvi roditelji najvjerojatnije putem modela utječu na

ponašanje svoje djece. Takva okruženja mogu predstavljati modele i davati nagrade za antisocijalno ponašanje, što dodatno uništava veze pojedinca sa prosocijalnim institucijama i ponašanjima.

Izloženost agresivnim i nasilnim sadržajima na televiziji, videu, inetrnetu, igricama... povezani su sa agresivnim ponašanjem. Anderson i Dill (2000) su utvrdili u svom eksperimentu da su video igre nasilnog sadržaja daleko štetnije nego nasilje na televiziji iz razloga što su video igre interaktivne, angažiraju dijete u velikoj mjeri i zahtijevaju od igrača da se identificiraju sa agresorom.

1.5. Porodični faktori poremećaja ponašanja

Mnogi autori govore u prilog kvaliteti porodičnih odnosa i privrženosti, slabom nivo-uroditeljskog nadzora, grubim oblicima roditeljskog discipliniranja djece, bračnim problemima, roditeljskom odbijanju djeteta, slaboj uključenosti u odgoj djeteta, kriminalnom i ovisničkom ponašanju roditelja kao vrlo snažnim prediktorima budućeg ispoljavanja poremećaja u ponašanju.

O mogućem patogenom utjecaju porodice na razvoj ličnosti ukazuje i važeća klasifikacija bolesti ICD-10 (International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems) gdje su navedeni faktori koji utječu na stanje zdravlja, kao naprimjer:

- Z 61: gubitak ljubavi u djetinjstvu, događaji koji su uvjetovali gubitak samopoštovanja u djetinjstvu, promjena strukture odnosa u porodici, fizičko i seksualno zlostavljanje;
- Z 62: sindrom lošeg postupanja, emocionalno zanemarivanje djeteta, nedovoljni roditeljski nadzor i kontrola, pretjerano roditeljsko šticeenje djeteta, neprijateljstvo prema djetetu i postupanje prema djetetu kao prema žrtvenom jarcu, neprikladan pritisak roditelja;
- Z 63: problemi u bračnom odnosu, nedovoljna potpora porodice, odsutnost člana porodice.

Analiza obilježja porodičnih prilika djece je iznimno važna, zbog toga što je porodica kroz svoju ekonomsku, emotivnu, zaštitnu i odgojnu komponentu utjecajan faktor rizika i zaštite u razvoju poremećaja ponašanja djece. Shodno tome, uloga porodice u genezi poremećaja u ponašanju ima centralno mjesto. S obzirom na veliki broj rizičnih faktora koji mogu da djeluju na razvojni ishod ponašanja djece, promatrano na nivou porodičnih karakteristika, a u kontekstu ovog istraživanja, to su prije svega funkcionalnost porodice i porodična struktura.

Odnos strukture porodice i poremećaja ponašanja ipak ostaje dvosmislen jer ove relacije, bez obzira na veliki broj naučnih i stručnih radova, do danas nisu adekvatno teorijski i empirijski razjašnjene. Za takvu konstataciju postoje različita objašnjenja. Prema mišljenju većine autora strukturu porodice ne bi trebalo posmatrati odvojeno od ostalih porodičnih i drugih faktora s kojima djeca žive (Sheehan 2010), no sama činjenica da roditelji nisu prisutni u odgoju djeteta, jedan ili oba, utječe negativno na ponašanje i razvoj djece. Nije sporno da narušena struktura dovodi do ispoljavanja ekstremnih ponašanja, ali nisu sva djeca koja potiču iz jednoroditeljskih porodica sa problemima u ponašanju. Razlog poremećaja porodične strukture je razlika u faktorima koji su do toga doveli. U centar pažnje stavljen je razlog koji je doveo do narušavanja porodične strukture, a ne sama činjenica da je neka porodica jednoroditeljska. Prirodna smrt roditelja koja je dovela do poremećene strukture ne predstavlja rizik za nastanak poremećaja kod djeteta.

Ricijaš (2009) navodi da djeca koja su živjela s jednim roditeljem su imala značajno veću vjerovatnost za ispoljavanje pojedinih oblika poremećaja ponašanja kao što su: bježanje iz škole, zloupotreba droga, hapšenja, nasilna ponašanja u odnosu na djecu koja dolaze iz porodica u kojima su prisutna oba roditelja. Poremećaj porodične strukture porodice može biti rizični faktor za lošiji ishod ponašanja i zbog toga što porodice s jednim roditeljem češće imaju slabiji socioekonomski status što je također značajno povezano s obrazovanjem roditelja i njihovom zaposlenosti. Oba roditelja osiguravaju, kako biološki razvoj djeteta tako i stvaranje materijalne mogućnosti za život.

Karakteristike roditelja koje se obično ističu kao važne za genezu poremećaja u ponašanju su starost majke, mentalni poremećaji roditelja, kriminalno ponašanje roditelja, korištenje psihoaktivnih supstanci i slično. Kod djece koja odrastaju sa samohranom majkom adolescenticom postoji povećan rizik razvoja poremećaja u ponašanju, dijelom iz razloga što sama majka koja je tako mlada nije u stanju da pruži svome djetetu odgovarajuće usmjereno roditeljstvo. Osim toga, za samohrane majke je više vjerovatno da će biti sućene sa ekonomskim problemima, ali i drugim vrstama stresova što također može doprinijeti povećanju problematičnih vidova ponašanja djece.

METOD

Generalna pretpostavka od koje se krenulo u ovom istraživanju jeste da postoje mnogobrojni uzroci ispoljavanja formi poremećaja ponašanja učenika osnovnoškolskog uzrasta i da se u školama primjenjuju adekvatne pedagoško-psihološke mjere

i programi prevencije i sprječavanja manifestnih formi poremećaja ponašanja. Cilj istraživanja je ispitati stavove učenika i nastavnika o uzrocima poremećaja ponašanja učenika osnovnoškolskog uzrasta i na osnovu dobijenih nalaza ponuditi javnosti program preventivnog i korektivnog rada različitih agenasa socijalizacije sa djecom koja manifestuju poremećaja ponašanja. Cilj je operacionaliziran kroz zadatke: utvrditi da li postoji statistički značajna razlika u pojavi poremećaja ponašanja s obzirom na pol i dob ispitanika, utvrditi koje forme poremećaja ponašanja se susreću među učenicima osnovne škole i kolika je njihova frekventnost, utvrditi da li postoji statistički značajna i pozitivna korelacija stavova između učenika i nastavnika u procjeni ispoljavanja formi poremećaja ponašanja učenika osnovnoškolskog uzrasta, utvrditi odnos faktora školske sredine (komunikacija, konflikti u školi, neadekvatno vrednovanje rada učenika, frustriranost, vrijeđanje i omalovažavanje od strane nastavnika) sa pojavom poremećaja ponašanja učenika osnovnoškolskog uzrasta, utvrditi da li postoji povezanost grupne pripadnosti odjeljenju u školi i pripadnosti maloj grupi van škole, ispitati koliko sistem postojećih preventivnih i korektivnih mjera od strane škole i porodice djeluje na otklanjanje poremećaja ponašanja učenika, ponuditi javnosti program preventivnog i korektivnog rada različitih agenasa socijalizacije sa djecom kod kojih se manifestuju različite forme poremećaja u ponašanju.

Od istraživačkih metoda korištene su: metoda teorijske analize i sinteze, Survey istraživački metod, metoda analize pedagoške dokumentacije i komparativna metoda. Da bi se došlo do konkretnih podataka koji su bitni za ovaj istraživački rad, od tehnika istraživanja koristili smo anketiranje, sređivanje i statističku obradu podataka. Instrumenti koji su primijenjeni u ovom istraživanju su: SPPP – Skala procjene poremećaja ponašanja namijenjena učenicima, SPPP – Skala procjene poremećaja ponašanja namijenjena nastavnicima i SGP – Skaler grupne pripadnosti, koji ispituje skor grupne pripadnosti odjeljenju u školi i skor pripadnosti maloj grupi van škole. Uzorkom je obuhvaćeno 262 učenika četvrtih razreda, 260 učenika devetih razreda i 166 nastavnika u 11 osnovnih škola Tuzlanskog kantona. Istraživanje je realizirano u jedanaest osnovnih škola na području Tuzlanskog kantona tako što je iz svake škole uključeno po jedno odjeljenje četvrtog i jedno devetog razreda.

REZULTATI RADA

Tabela 1. Analiza procjene učenika o pojavi poremećaja ponašanja s obzirom na pol, kao i procjene pripadnosti školi i pripadnosti grupi van škole:

VARIJABLA	POL	N	M	SD	t	p
Omalovažavanje učenika	Muški	242	2,10	0,41	0,215	0,830
	Ženski	280	2,09	0,39		
Devijantno ponašanje Učenika	Muški	242	2,64	0,35	-0,57	0,57
	Ženski	280	2,65	0,34		
Uočavanje poremećaja	Muški	242	2,27	0,43	-1,58	0,12
	Ženski	280	2,33	0,43		
Opijati, kršenje normi	Muški	242	2,41	1,030	-0,56	0,58
	Ženski	280	2,46	1,024		
Agresija i laž	Muški	242	1,95	0,45	-0,99	0,32
	Ženski	280	1,99	0,43		
Pripadnost školi	Muški	242	3,60	0,65	1,41	0,16
	Ženski	280	3,52	0,68		
Pripadnost grupi van škole	Muški	242	2,50	0,83	-0,39	0,69
	Ženski	280	2,52	0,85		

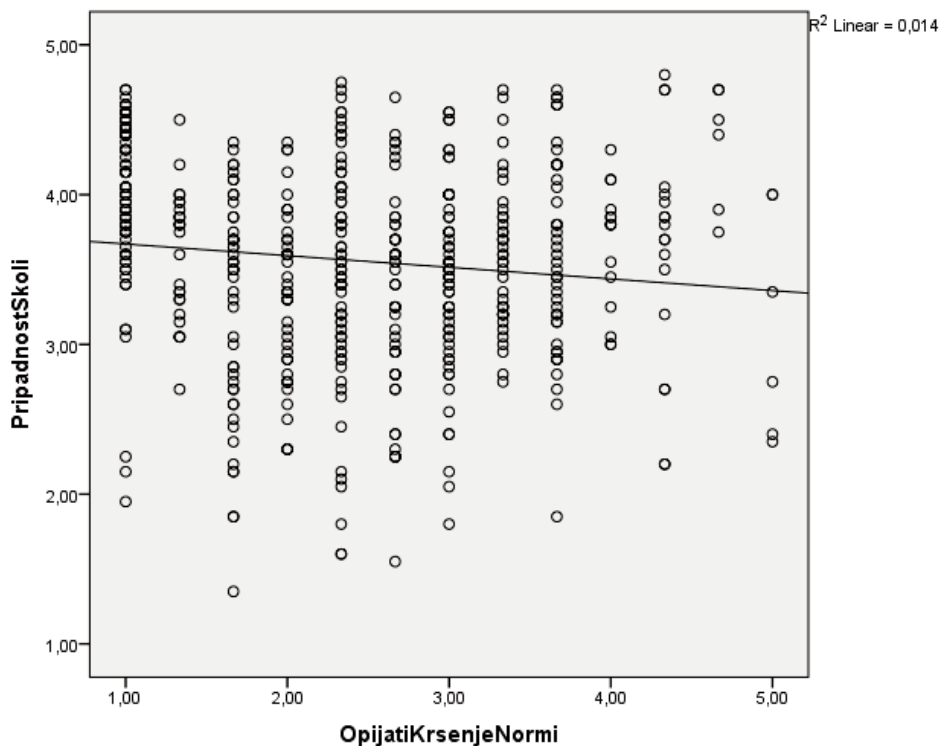
O pojavi poremećaja ponašanja među vršnjacima nije se pokazala statistički značajna razlika s obzirom na pol. Analiza grupne pripadnosti odjeljenju u školi, kao i pripadnosti maloj grupi van škole također nije pokazala statistički značajnu razliku s obzirom na pol učenika (Tabela 1). Kada sagledamo razliku aritmetičkih sredina muških i ženskih ispitanika možemo konstatovati da ne postoji razlika po kriterijumu pola, tj. da su i muški i ženski ispitanici dali slične odgovore kada su procijenili svoje vršnjake po pitanju omalovažavanja drugih učenika, ispoljavanja devijantnog ponašanja, uočavanja poremećaja ponašanja, korištenja opijata i kršenja normi ponašanja, ispoljavanja agresije i laži, zatim pripadnosti vršnjaka školi i pripadnosti maloj grupi van škole.

Ovo nam je vrijedan pedagoški nalaz jer nas upozorava da se u školama sve češće ispoljavaju forme poremećaja ponašanja učenika i da su učenici i muškog i ženskog pola iznijeli slične stavove po tom pitanju. Ne smijemo zanemariti ni nalaz koji nam pokazuje da učenici osnovne škole osim ispoljavanja formi poremećaja ponašanja čak koriste opijate i to u društvu vršnjaka van škole.

Na osnovu iskustva dugogodišnjeg rada sa djecom, sa sigurnošću možemo reći da se među djecom od prvog do petog razreda osnovne škole često događaju tuče i fizičko maltretiranje. S uzrastom se povećava analitičnost (sposobnost pronicanja u suštinu društvenih situacija i motiva ljudskih postupaka) i socijalna svijest koja utječe da se smanjuje otvoreno fizičko izražavanje agresivnosti. Istraživanje je pokazalo da s uzrastom opada ispoljavanje fizičkog nasilja od strane djece, ali se pojavljuju drugi oblici nasilnog ponašanja kao što su verbalno nasilje i socijalna izolacija, kulturološko, ekonomsko nasilje itd. Ovaj i slični nalazi mogu poslužiti nastavnicima i pedagozima pri intenzivnijem odgojnom radu za određeni uzrast učenika. Neophodno je uključiti i roditelje i timski raditi na ublažavanju i rješavanju datog problema.

Posebno za pedagoge je važno saznati zbog čega učenici krše norme ponašanja i zbog čega često izostaju sa nastave? Potrebno je tragati o uzrocima i motivima ovakvih ponašanja kako bi se na vrijeme preventivno i korektivno djelovalo.

Grafikon 1. ilustruje pripadnost grupi u školi i korištenje opijata, odnosno kršenje normi. Regresiona linija pokazuje da vršnjaci koji koriste opijate, traže društvo van škole. Interesantno je da učenici doživljavaju i procjenjuju viši stupanj kršenja normi nego nastavnici i da pripadnost školi opada, a korištenje opijata raste. Na osnovu ovih nalaza postavlja se i pitanje: Kako je moguće da učenici uočavaju i procjenjuju ponašanje svojih vršnjaka, a nastavnici to ne primjećuju? Da li su nastavnici zaista

Grafikon 1 Korelacija među varijablama koje označavaju pripadnost školi i korištenje opijata, odnosno kršenje normi.

zanemarili odgojnu ulogu u svom radu ili uopće ne primjećuju kako se učenici ponašaju, koliko izostaju sa časova, sa kime se učenici druže itd.

Uzroci, povodi i motivi bježanja učenika sa nastave mogu biti raznovrsni. Učenici mogu bježati po nagovoru i pod pritiskom vršnjaka, ako imaju psihičkih problema ili u slučaju ako je bježanje izazvano školskim obavezama i okruženjem.

Ako je u pitanju bježanje sa nastave po nagovoru i pod pritiskom vršnjaka, ponekad je potreban samo jedan dobronamjeren razgovor, ukazivanje na loše i štetne posljedice, malo više nadzora i kontrole pa da ti učenici više ne slušaju i ne prihvataju nagovor i pritisak vršnjaka, da im se odlučno odupru i ostanu na nastavi.

Najčešće je bježanje sa nastave izazvano i uzrokovano školskim okruženjem, njezinim režimom, zahtjevima, obavezama, nenapisanom zadaćom, nenaučenim gradivom, a učenici predviđaju da će biti pitani za ocjenu ili da će pisati test, negativnim ocjenama, školskim neuspjehom, sukobom sa nastavnikom i čestim

omalovažavanjem od strane nastavnika, obraćanjem nastavnika povišenim tonom i nazivanjem pogrđnim imenima, te brojnim drugim razlozima, poticajima i uzrocima. Ponekad učenik bježi sa nastave da bi se oslobodio stanja unutarnje napetosti, sukoba, kriza i problema koji ga tište, da bi se udaljio iz okruženja s kojim je u sukobu, koje na njega vrši pritisak, prisilu, za nešto ga optužuje, progoni.

Iz iskustva u radu sa djecom možemo reći da je korištenje opijata povezano s brojem doživljenih stresnih situacija. Stresne situacije vezane su uz porodične, zdravstvene, ali i školske događaje pa se postavlja pitanje: Zašto učenici školu doživljavaju kao negativno iskustvo i zašto neka školska događanja izazivaju kod njih stres? Očito da je najlakše otići s nastave, naći se u društvu vršnjaka istomišljenika u nekom kafiću i posegnuti za alkoholom i cigaretom te barem nakratko izbjeći neugodne i stresne situacije u školi. Uzimanjem sredstava ovisnosti stvara se privid socijalne pripadnosti i zajedništva.

Kada raspravljamo o povezanosti korištenja opijata i školskih izostanaka treba reći da opijati mogu biti i uzrok i posljedica, a u ovom radu riječ je o konzumiranju opijata kao uzrocima izostanaka. Naime, ako učenici izostaju s nastave zbog nekih drugih razloga (slabe ocjene, niska motivacija, nepovjerenje u nastavnike, strah od neuspjeha na ispitu, neki porodični problemi i sl.) pa se nađu u društvu gdje dolaze u dodir s pušenjem, alkoholom i drogama, oni postaju povremeni konzumenti. Ako izostaju kako bi pušili, pili ili uzimali drogu, riječ je o nekoj vrsti ovisnosti koja je fizički uzrokovana.

Potrebno je na vrijeme uočiti i otkriti probleme, prepoznati ih i zabilježiti, obaviti sa djecom individualne i grupne razgovore, ukazati im na negativne strane i posljedice bježanja sa nastave. Da bi uspjeh u smanjivanju bježanja sa nastave bio potpun i trajan, potrebno je uklanjati uzroke, a ne samo liječiti njihove posljedice. Treba utvrditi sa kojih nastavnih sati i zašto bježe, pa korigovati stavove i odnos tih nastavnika prema djeci. Radu nastavnika na času valja poklanjati više pažnje, jer sa onih časova koji su dobro pripremljeni, znalački organizirani, na kojima su učenici maksimalno angažirani i motivisani za rad, a izlaganje gradiva privlačno i zanimljivo, praktično nema bježanja.

Iako škole nisu jedini uzrok problema u ponašanju učenika i ne mogu ih same riješiti, mogu učiniti mnogo na smanjenju pojave nepoželjnih oblika ponašanja. Prilagođavanje promjenama i savremenim trendovima ponašanja učenika nameće i potrebu za novim kompetencijama nastavnika, a ponajprije onima koje se odnose na sprječavanje nastajanja brojnih manifestacija neprihvatljivog ponašanja u školskoj sredini. Učeniku treba, posebno u doba kasnog djetinjstva i adolescencije, uliti samo-

Tabela 2. Procjena učenika o omalovažavanju i kažnjavanju vršnjaka od strane nastavnika, kao i spoljenim formama poremećaja ponašanja vršnjaka (ANOVA)

VARIJABLA	Učenici		N	M	SD	SE	F	P
	Nastavnici	Total						
Omalovažavanje i kažnjavanje učenika	1	525	2,098	0,40	0,02	630,08	0,000	
	2	165	1,25	0,30	0,02			
	Total	690	1,90	0,52	0,02			
Devijantno ponašanje učenika	1	525	2,65	0,34	0,01	0,08	0,773	
	2	165	2,66	0,27	0,02			
	Total	690	2,65	0,32	0,01			
Uočavanje poremećaja ponašanja učenika	1	525	2,30	0,42	0,02	62,02	0,000	
	2	165	2,02	0,28	0,02			
	Total	690	2,23	0,42	0,02			
Agresija	1	525	1,97	0,42	0,02	8,32	0,004	
	2	165	2,07	0,40	0,03			
	Total	690	1,99	0,42	0,02			

pouzdanje, a nikako ga neprimjerenim nepedagoškim mjerama isključiti i onemogućiti u osamostaljivanju. Škola mora postati mjesto gdje se odlazi s radošću. Prema nekim istraživanjima (Previšić, 2007), 30% učenika nerado ide u školu, a čak 60% na nastavu ide sa strahom i frustracijama. Drugi je problem organiziranje slobodnog vremena te bi i škola trebala pridonijeti njegovoj, što boljoj organizaciji.

Rezultati analize varijance (ANOVA) pokazali su da postoji statistički značajna razlika u procjeni učenika i nastavnika o omalovažavanju i kažnjavanju učenika od strane nastavnika (Tabela 2). Učenici su procijenili da nastavnici omalovažavaju i kažnjavaju njihove vršnjake u školi, ali to nastavnici ne osjećaju i ne primjećuju, pa se nisu ni izjasnili po tom pitanju $F= 630,08; M= 2,098; p= 0,000$.

Dokazi iz postojećih nalaza istraživanja sugeriraju da suspenzija iz škole može imati ozbiljne neželjene negativne posljedice na učenike, uključujući pogoršanje već lošeg školskog uspjeha, napuštanje škole, odvajanje od škole, otuđenost, kriminal pa čak i delinkvenciju. Nastavnici često nisu svjesni ovakvih ponašanja, sve je manje empatije kod nastavnika, nerijetko ovakvu djecu na razrednim i nastavničkim vijećima prozivaju kao „problem“ djecu. I ako se preduzme mjera isključivanja ovakvih učenika iz škole, samim tim problem se neće riješiti, nego se samo još više produbljuje.

Poražavajući je podatak da su se i učenici četvrtih razreda izjasnili da učitelji njihove vršnjake često omalovažavaju i nazivaju pogrđnim imenima. Iz toga proizilazi agresivno ponašanje učenika, pa često i izostajanje sa nastave. Nasilje nastavnika prema učenicima je najčešće emocionalno i psihološko u šta spada nazivanje učenika pogrđnim imenima.

U jednom od mnogih istraživanja u Republici Srpskoj (Savić i sar., 2005), čak 30% osnovaca i 15% srednjoškolaca reklo je da u njihovim školama ima fizičkog kažnjavanja od strane nastavnika. Takvom kažnjavanju prisustvovalo je 20% osnovnoškolaca i 7% srednjoškolaca. Fizičko kažnjavanje bilo je podjednako rasprostranjeno u gradskim, kao i seoskim školama. Drastične mjere od strane nastavnika rijetko imaju za posljedicu eliminisanje nasilja, a često ga upravo povećavaju, pružajući model i povećavajući jaz i nepovjerenje između učenika i nastavnika. Konflikti između nastavnika i učenika izazivaju frustracije kod učenika iz kojih se rađa agresivnost, ne samo prema nastavnicima, već i prema pozitivnim vrijednostima društva. Između raznih manifestacija negativnog stava prema školi, najteža je svakako prekid školovanja (bilo privremeno ili trajno napuštanje škole).

Rutter et al. (1979) sugeriraju da će najbolje rezultate ponašanja u školi imati učenici koji se identifikuju s normama i ciljevima škole. Ova identifikacija će se najvj-

Tabela 3. Procjena nastavnika o omalovažavanju i kažnjavanju učenika i pojavi poremećaja ponašanja učenika s obzirom na pol.

VARIJABLA	POL	N	M	SD	t	p
Omalovažavanje i kažnjavanje učenika	Muški	81	1,25	0,34	0,06	0,94
	Ženski	85	1,25	0,26		
Devijantno ponašanje učenika	Muški	81	2,66	0,27	0,18	0,85
	Ženski	85	2,65	0,26		
Uočavanje poremećaja ponašanja	Muški	81	2,04	0,31	0,79	0,42
	Ženski	85	2,00	0,24		
Agresija	Muški	81	2,07	0,38	-0,32	0,74
	Ženski	85	2,09	0,41		

rojatnije dogoditi kada je školsko okruženje ugodno, kad postoje pozitivni odnosi i veze između učenika i učitelja, kada škola i učenici redovno učestvuju u aktivnostima zajedno, kada su učenici često u ulozi vođe. Također, škole s jakim osjećajem zajedništva imaju učitelje koji su „topli i podržavajući“, naglašavaju prosocijalne vrijednosti, podupiru saradnju, olakšavaju učenje, učenicima daju lidersku ulogu i podstiču učenike da samostalno odlučuju o faktorima koji se tiču učeničke okoline.

O pojavi poremećaja ponašanja učenika nije se pokazala statistički značajna razlika s obzirom na pol nastavnika. Procjena nastavnika o omalovažavanju i kažnjavanju učenika također nije statistički značajna s obzirom na pol nastavnika (Tabela 3). Kada sagledamo razliku aritmetičkih sredina muških i ženskih ispitanika možemo konstatirati da ne postoji razlika po kriterijumu pola, tj. da su i muški i ženski ispitanici dali slične odgovore kada su se izjasnili o omalovažavanju i kažnjavanju svojih učenika u razredu $M= 1,25$; $t = 0,06$; $p= 0,94$, za razliku od prethodne tabele u kojoj smo konstatirali da su učenici procijenili da postoji omalovažavanje i kažnjavanje vršnjaka od strane nastavnika. Definitivno možemo zaključiti da nastavnici ne primjećuju i ne osjećaju kako se ponašaju prema svojim učenicima u razredu.

Nalazi u Tabeli 4 pokazuju da opijati i kršenje normi vrlo visoko koreliraju sa

Tabela 4. Koeficijenti korelacije između svih varijabli

	Omalovažavanje i kažnjavanje učenika	Devijantno ponašanje učenika	Uočavanje poremećaja ponašanja	Opijati, kršenje normi	Agresija i laž	Priпадnost školi	Priпадnost van škole
Omalovažavanje i kažnjavanje učenika							
Devijantno ponašanje učenika	,218**						
Uočavanje poremećaja ponašanja	,322**	,238**					
Opijati, kršenje normi	0,006	-,104**	-0,014				
Agresija i laž	,218**	,333**	,266**	-,127**			
Priпадnost školi	-0,052	0,054	0,037	-,119**	0,028		
Priпадnost grupi van škole	-0,052	-,088*	-0,064	,693**	,185**	-,160**	
Aritmetička sredina(M)	2,097	2,651	2,302	2,437	1,969	3,558	2,509
Standardna devijacija(SD)	0,39	0,34	0,43	1,02	0,43	0,67	0,84

**Korelacija značajna na nivou 0,01 (2-tailed)

pripadnosti grupi van škole ($r= 0,693$, značajan na nivou 0,01) što znači da učenici koji koriste opijate, traže društvo van škole. Jasno se vidi da je pripadnost grupi direktno povezana sa opijatima i kršenjem normi.

Ne smijemo zanemariti ni nalaze koji pokazuju da djeca uzrasta 13-14 godina koriste opijate i da to rade sa društvom van škole, što za posljedicu ima izostajanje sa nastave i loš školski uspjeh. Grupna pripadnost ima veze sa formama poremećaja ponašanja učenika osnovnoškolskog uzrasta, učenici i nastavnici se razlikuju u procjeni formi poremećaja ponašanja djece.

Nalazi također pokazuju da omalovažavanje i kažnjavanje učenika od strane nastavnika doprinosi ispoljavanju formi poremećaja ponašanja učenika, a te forme se najčešće manifestuju kroz agresivna ponašanja učenika u školi i laži kojima se učenici služe.

Do sličnih rezultata su došli Bašić, Trbović i Uzelac (2004) koji oni navode da se kod dječaka i djevojčica pojavljuju isti oblici poremećaja u ponašanju – konzumiranje alkohola i tuče. Ponašanja koja se češće javljaju kod dječaka ističu konzumiranje marihuane, pušenje i donošenje oružja u školu, a kod djevojčica ozbiljno razmišljanje o suicidu. Rezultati iste studije također upućuju na to da mladi češće iskazuju višestruka rizična ponašanja nego pojedino, izdvojeno, rizično ponašanje. Najčešće višestruke kombinacije rizičnih ponašanja uključuju upotrebu psihoaktivnih supstanci, seksualna rizična ponašanja i neki oblik fizičke agresije.

U nekim istraživanjima (Galić, 2002), uočeno je da uzimanje jednog sredstva potiče uzimanje drugog. Učenici koji češće puše u pravilu češće uzimaju alkohol i drogu. Istraživanje je potvrdilo da nema značajne razlike u konzumiranju cigareta s obzirom na pol ispitanika. Kada je riječ o konzumiranju droga pokazalo se da je dječaci znatno češće konzumiraju nego djevojke.

ZAKLJUČAK

Sadržaj cjelokupnog odgojno-obrazovnog rada u školi treba da je više zasićen elementima koji će doprinositi pravilnom razvoju ličnosti mladih, a oblici rada i način komuniciranja sa djecom treba da pospješuju ispravne vidove adaptivnog ponašanja.

Manifestovanje formi poremećaja ponašanja učenika u redovnoj osnovnoj školi nije kompleksno proučavano, mada je pedagoška praksa opterećena neriješenim problemima na ovom polju. Proučavanje manifestovanja formi poremećaja ponašanja učenika osnovne škole samo je jedan od mogućih pristupa proučavanja poremećaja ponašanja među mladima.

Pored porodice, škola ima ključnu ulogu u prevenciji poremećaja ponašanja učenika. Prije svega, škola je odgovorna ne samo za akademski, već i za socijalni i psihološki razvoj djece. Brojni faktori u školskoj sredini imaju blagotvorno dejstvo koje može ublažiti ili neutralisati negativne utjecaje porodice, pa čak i lokalne zajednice. Međutim, razna istraživanja otkrivaju da slab školski uspjeh, izostajanje, napuštanje škole i slaba vezanost za školu mogu kompromitovati socijalni razvoj, odnosno doprinijeti pojavi i odražavanju poremećaja ponašanja. Poremećaji ponašanja se najčešće identifikuju u školi, a takva djeca se na sjednicama razrednog i nastavničkog vijeća označavaju kao „problem“ djeca.

Kao posebna značajnost rada ističe se saznanje da učenici osnovnoškolskog uzrasta manifestuju forme poremećaja ponašanja, da su dječaci skloniji ka izvršenju krivičnih djela, nego djevojčice. Rezultati ukazuju da se učenici i nastavnici razlikuju u procjenama formi poremećaja ponašanja djece. Učenici su procijenili da nastavnici omalovažavaju i kažnjavaju njihove vršnjake u školi, ali to nastavnici često ne osjećaju i ne primjećuju, što najvećim dijelom i doprinosi pojačanom ispoljavanju formi poremećaja ponašanja učenika; da vršnjaci koji koriste opijate, traže društvo van škole što je posljedica velikog broja izostanaka sa nastave, a to rezultira i lošim uspjehom učenika; da se u školi provode pedagoške preventivne mjere u sprječavanju manifestovanja formi poremećaja ponašanja učenika.

Osim što ovakvo saznanje predstavlja doprinos istraživanju etiologije poremećaja ponašanja učenika, ono može poslužiti i kao pogodna osnova za projekciju cjelovitog sistema stručnih i širih društvenih mjera i akcija na planu sprječavanja, suzbijanja i tretmana poremećaja ponašanja djece i mladeži.

Rezultati istraživanja trebaju pomoći znanstvenoj interpretaciji jedne stalne i gotovo trajne pojave u našim školama. Uvid u rasprostranjenost ispoljavanja formi poremećaja ponašanja omogućit će razvoj djelotvornije strategije prevencije i odgovarajućih preventivnih programa i postupaka, posebno u školskom kontekstu. Zato možemo na kraju zaključiti, da istraživanje ispoljavanja formi poremećaja ponašanja učenika osnovnoškolskog uzrasta i njihovih rizičnih faktora ostaje uvijek značajna varijabla za daljnja proučavanja.

Na osnovu nalaza ovog istraživanja mogu se izvesti neke smjernice za planiranje i provođenje programa prevencije poremećaja ponašanja baziranih na porodicu, školu i vršnjake. Programi trebaju u sebi sadržavati sljedeće komponente i aktivnosti:

- intervencije usmjerene na vršnjake: razvijanje uspješne komunikacije, unapređivanje razumijevanja svojih osjećanja, poboljšanje socijalnih vještina i vještina rješavanja problema i odupiranja pritisku vršnjaka, upoznavanje sa posljedicama

zloupotrebe psihoaktivnih supstanci i drugih ovisnosti, podsticanje ponašanja koje je u skladu sa roditeljskim pravilima i redovno pohađanja nastave, poboljšanje porodičnih odnosa i odnosa sa vršnjacima, razvijanje samokontrole i samopouzdanja, smanjivanje problema u ponašanju i druženja sa devijantnim vršnjacima.

- intervencije usmjerene na roditelje: poboljšanje interakcije roditelj-dijete, organizovanje sastanaka na kojima se govori o ponašanju članova porodice, uzajamno potkrepljivanje pozitivnog ponašanja i planiranje zajedničkih porodičnih aktivnosti, poboljšanje porodičnih odnosa, reduciranje psihijatrijskih simptoma kod roditelja, podizanje svijesti roditelja o bitnosti pružanja podrške djeci, podučavanje samohranih roditelja uspješnoj roditeljskoj praksi, uključujući vještine ohrabririvanja, postavljanja granica, rješavanja problema, praćenja i pozitivnog angažmana roditelja, pružanje finansijske pomoći porodicama niskog socioekonomskog statusa, angažovanje predstavnika svih službi koje mogu imati značaja za porodicu kojoj je potrebna pomoć, razvijanje, jačanje i unapređivanje vještina uspješnog roditeljstva putem edukacionog i savjetodavnog rada, primjena interaktivnih tehnika učenja i organizovanje sesija na kojima roditelji i djeca zajednički treba da uče i uvježbavaju naučene vještine, podučavanje roditelja vještinama porodične komunikacije i primjene pozitivnih i konzistentnih tehnika disciplinovanja, rad na prevazilaženju otpora roditelja prema učestvovanju u programu.

Pored navedenih smjernica i aktivnosti koje se provode u školama, sve škole na TK posjeduju i programe prevencije nasilja u školama, kao i Protokol o prevenciji i postupanju u slučajevima nasilja među i nad djecom, kako bi se djelovalo u svim slučajevima međuvršnjačkog i svakog drugog oblika nasilja u zgradi škole i školskom dvorištu.

Vrijedi spomenuti da u školi „Lukavac Grad“ Lukavac već nekoliko godina pedagoško-psihološka služba u suradnji sa Domom zdravlja Lukavac, MUP-om, Centrom za socijalni rad realizira razne aktivnosti na suzbijanju međuvršnjačkog, kao i svakog drugog oblika nasilja. Te aktivnosti se najčešće realiziraju putem edukativnih radionica, predavanja i okruglih stolova namijenjenih nastavnicima, učenicima, i njihovim roditeljima.

LITERATURA

1. Anderson, Craig A., Karen E. Dill (2000), "Video Games and Aggressive Thoughts, Feelings, and Behavior in the Laboratory and in Life", *Journal of Personality and Social Psychology*, Indiana University, Bloomington, USA
2. Bašić, Josipa; Nivex Koller-Trbović, Slobodan Uzelac (2004), *Poremećaji u ponašanju i Rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja*, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
3. Catalano, Richard F. (2006), *The Knowledge Base for Prevention Science and Communities That Care. Good Parenting Is Prevention!*, Kansas Family Partnership, Topeka
4. Farrington, David P. (2003), „Key results from the first 40 years of the Cambridge Study in Delinquent Development“, u: Thornberry T. P., Krohn, M. D. (Ur.) *Taking Stock of Delinquency: An Overview of Findings from Contemporary Longitudinal Studies*. Kluwer/Plenum, New York
5. Galić, Jadranko (2002), *Zlouporaba droga među adolescentima, rezultati istraživanja*, Medicinska naklada. Zagreb
6. Howell, James, Nira Liberman (2008), *Preventing and reducing juvenile delinquency: A comprehensive framework*, Sage Pub, Portland
7. Libbey, P. Heather (2004), Measuring student relationships to school: Attachment, bonding, connectedness, and engagement. *Journal of School Health*
8. Miller, Marshall, Ross Wasta (1998), *Dječja psihologija*, Naklada Slap, Jastrebarsko
9. Ricijaš, Neven (2009), *Pripisivanje uzročnosti vlastitog delinkventnog ponašanja mladih*, Doktorska disertacija, Studijski centar socijalnog rada, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
10. Rutter, Michael, Barbara Maughan, Peter Mortimore, Janet Ouston (1979), *Fifteen thousand hours: Secondary schools and their effects on children*, Harvard University Press, Cambridge
11. Savić, Jovan, Strahinja Dimitrijević, Nada Uletilović; Sonja Stančić, Aleksandra Štrbac (2005), *Djeca o sebi*, Istraživanje o položaju djece u porodici, školi i okruženju, Banja Luka
12. Sheehan, Hillary R. (2010), *The "Broken Home" or Broken Society*, A Sociological Study of Family Structure and Juvenile Delinquency Social Sciences, California Polytechnic State University

13. Suzić, Nenad (2010), *Pravila pisanja naučnog rada: APA i drugi standardi*, XBS, Banja Luka
15. Šerifović-Šivert, Šejla (2009), *Psihologija abnormalnog ponašanja*, OFF-SET, Tuzla.
16. Tomić, Ruža (2005), *Komunikacija sa djecom delinkventnog ponašanja*. OFF-SET, Tuzla
17. Žunić-Pavlović, Vesna, Branislava Popović-Ćitić (2010), *Programi prevencije poremećaja ponašanja u školi*, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd

CAUSES AND PEDAGOGICAL PREVENTION OF BEHAVIORAL DISORDERS OF PRIMARY AGE STUDENTS

Summary

The purpose of this research is determining cause of behavioral disorders at Primary school age students as well as prevention and correction which can be made while working with them.

Research is made in eleven primary schools on area of Tuzla canton. The sample consists of 522 students of the fourth and ninth-graders aged 10 to 14 years, both genders and 166 teachers that teach them. Data about causes of behavioral disorder in primary school age students and educational preventive measures, which are used in schools, are collected using two instruments: SABD – *Scale assessment of beavioral disorders*, intended for teachers and students (Tomic 2005, revised and updated) and SGM - *Scaler of Group Membership*, which examines result of group belonging to a class at the school and result of belonging to a small group outside of the school (taken from Nenad Suzic).

For data collection of group membership results in schools and group membership results of a small group outside of the schools, SGP – scaler of group membership method is used. Group membership is estimated to 40 even and odd items, and Likerts scale from 1 – none of value for me to 5 – totally is valueable from me is used. All odd items are giving results of group membership to a class at the school, and even items are giving results of group membership to a small group outside of the school. This method is used for forth and nineth class students.

For data collection of students disorder evaluation SPPP – Scale of disorder evaluation method is used. Students disorder evaluation is estimated to 23 items, and Likerts scale is from 1 – often to 5 – never. This method is used as well for forth and nineth class students, and for their profesors.

In treatment of research results following methods and analysis were used: descriptive statistics t-test method, variance analysis, ANOVA and regression analysis. For testing the bond strength between variables which describes behavioral disorders, and variables of belonging to a class at the school, and belonging to a small group outside of the school, procedure for calculating regression is used.

The most important findings of this reasearch showed that students have estimated that teachers have been depreciating and punishing their colleges at the school, but on the other side teachers do not feel and do not notice the same, so they did not declared themselves on this point; that their colleges manifest forms of behavioral disorders at the school; that their colleges are using drugs; seeking company outside of the school.

Scientific and practical contribution of the research is aimed at raising awareness on how to recognize the causes of behavioral disorders, on improving the functioning of agents of socialization, on timely

implementation of educational preventive and corrective measures in prevention different forms of behavioral disorders.

Key words: behavioral disorders, patterns, educational prevention, risk and protective factors.

Adresa autora

Authors' address

Alma Avdić

Osnovna škola "Lukavac Grad" Lukavac,
pedagogica.a@hotmail.com

Emina Škahić

"Druga osnovna škola" Živinice
eminaskahic@live.com